

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

SAMİRƏ CAVANŞİR QIZI MƏMMƏDOVA

DİSKURSUN KOHERENTLİYİNDƏ
ADVERSATİVLİK VƏ ADDİTİVİZM
(İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNİN MATERIALLARI
ƏSASINDA)

5704.01 – Dil nəzəriyyəsi

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2013

Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər

Azad Yəhya oğlu Məmmədov
filologiya elmləri doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

Kamilə Abdulla qızı Vəliyeva
filologiya elmləri doktoru

Bəylər İslamxan oğlu Hacıyev
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı müəssisə:

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Azərbaycan Dilçiliyi kafedrası

Müdafiə “18_”06_2013-cü il saat ____-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunan dissertasiyaların müdafiəsini keçirən D.01.141 Dissertasiya Şurasının iclasında olacaqdır.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə,
AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat “ ____ ” _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,

filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktualığı. İnsan fəaliyyətinin ən vacib elementlərindən, ən dəyərli məhsullarından biri nitqdır. Məhz nitq – diskurs təhlili, nitqin daxilində inkişaf edən dialoq təhlili adlandırılan yeni elmi istiqamətlərin obyektidir. Diskursun daxili təşkilinə aid işlər XX əsrin 50-ci illərinin sonunda qələmə alınmışdır. Bu araşdırmalar cümlədən böyük olan konstruksiyaların – «mürəkkəb sintaktik bütöv» və «frazafövqi vahidlər»in tədqiqinə həsr olunmuşdur. Keçən əsrin 70-ci illərində belə sintaktik vahidlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş işlərin həcmi kəskin şəkildə artdı və nəticədə «mətn dilçiliyi» adlanan yeni elmi istiqamət yarandı. Elə həmin dövrdə də cümlədən böyük olan vahidlərin diskurs səviyyəsində öyrənilməsi, dilçilikdə diskursun qrammatikası qolunun yaradılması haqqında fikirlər ortaya çıxmağa başladı.

Funksional dilçilikdə diskurs təhlilinin mərkəzi rol oynamasının əsas səbəbi aşağıdakılardır. Funksionalizm müşahidə olunan dil formasının izahının axtarışı ilə məşğuldur. Funksionalistlər belə bir fikrə əsaslanırlar ki, forma əhəmiyyətli dərəcədə real həyatda daşdığı funksiya ilə formalaşır və izah olunur. Real zamanda dilin fəaliyyəti faktiki olaraq diskursdur. Funksionalistlərin yaranması N.Xomskinin səriştə ilə realizə arasında heç bir əlaqənin olmaması və dil strukturunun anadangəlmə dil səriştəsi sayəsində formalaşdığı barədə fikrinə qarşıdır. Bəzi hallarda funksionalistlər diskursla qrammatika arasında münasibətlər haqqında xüsusilə radikal fikirlər söyləyirlər. Belə ki, P.Hopperin «yaranan qrammatika» konsepsiyasında qrammatika təkrarlanan diskurs modellərinə aid edilir. Lakin əksər hallarda funksionalistlər müstəqil qrammatikanın mövcudluğunu etiraf edirlər.¹

Mətn parçaları, hissələri məzmunu görə bir-biri ilə bağlandığı kimi, diskursun hissələri, elementləri də bir-biri ilə əlaqələnir. Belə əlaqələnmə və bağlanma olmadıqda diskurs söz, ifadə və cümlələr yığını təsiri bağışlayır və belə toplu diskursa verilmiş tərifin tələbini ödəmir. Bu

¹ Məmmədov A.Y. Mətnin yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı: Elm, 2001, s.21.

tələblərdən ən başlıcası hər bir diskursun əsas məzmununun açılmasına kömək göstərən yardımçı məzmunu malik olmasıdır. Bu isə diskursda nitq aktlarının bir-biri ilə əlaqələnməsini, onların müəyyən istiqamətdə bir-biri ilə bağlanmasını tələb edir. Belə bağlılığı reallaşdıran əsas əlamətlərdən biri diskursda koherensiyadır. Azərbaycan, rus və xarici dilçilikdə diskursun müxtəlif aspektdən tədqiqinə dair bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Lakin diskursun tematik koherentliyində additiv və adversativ münasibətlərin rolu məsələsi indiyədək sistemli və əhatəli araşdırılmamışdır. Halbuki bu iki kateqoriya diskursun təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu problemin müxtəlif sistemli dillərin (konkret olaraq ingilis və Azərbaycan dillərinin) materialı əsasında öyrənilməsi daha maraqlı və elmi dəyəri olan nəticələr əldə edilməsinə imkan verir. Tədqiqat işimizin mövzusunun aktuallığını şərtləndirən amillərdən biri də budur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi adversativlik və additivizmin diskursda koherentliyi təmin edən semantik münasibətlər kimi araşdırılmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, koherentlik (sağlam məntiqi əlaqə anlamında) termini mətn dilçiliyi və diskursla bağlı Azərbaycan dilində yazılmış əsərlərdə geniş istifadə olunsa da, adversativlik və additivizm kimi terminlərə az rast gəlinir. Bizim bu terminlərdən istifadə etmək qərarımıza təsir edən iki amil var. Birincisi, onların hər ikisi yalnız ingilisdilli deyil, rus və digər dillərdə yazılmış müvafiq dilçilik ədəbiyyatında geniş istifadə olunur. İkincisi isə, adversativlik və additivizm, ilk baxışdan qarşılaşdırma və əlavə etmək kimi qəbul oluna bilər, lakin fərq ondan ibarətdir ki, burada diqqət mərkəzində sadəcə dil vasitələri arasındakı münasibətlər deyil, diskurs mətnindəki ideya və fikirlərin qarşılaşdırılması və ya ideya və fikirlərə yenisinin əlavə olunmasıdır. Məsələyə məhz bu istiqamətdə yanaşılması baxımdan konkret olaraq bu dissertasiyanın məqsədi ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında diskursun tematik koherentliyində additivizm (əlavə etmə) və adversativlik (qarşılaşdırma) münasibətlərinin rolunu müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həlli nəzərdə tutulmuşdur:

- mətn – diskurs paradigminin təşəkkülü və inkişafını izləmək;
- dilçiliyin bir sahəsi kimi mətn linqvistikasının özünəməxsus cəhət-

lərini müəyyənləşdirmək;

- mətnin kateqoriyalarından olan diskursun əsas cəhətlərini fərqləndirmək;

- diskursun təşkilində başlıca rol oynayan müxtəlif linqvistik vasitələri aşkar etmək;

- diskursun tipologiyasını təyin etmək;

- diskursda məzmun və məntiqi əlaqələri tədqiq etmək;

- diskursun formalaşmasında koherensiya və koheziyanın rolunu təhlil etmək;

- diskursun zəncirvari və paralel əlaqələrinin inkişafında additivizm və adservativliyin rolunu aşkar etmək;

- diskursda additivizm və adersativliyi göstərən vasitələri müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında diskursun tematik koherentliyində adersativizm (qarşılaşdırma) və additivizm münasibətlərinin rolu tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, tədqiqatda diskursun təyini, onun təşkili və tipologiyası müəyyən olunmaqla, diskursda koherensiya və koheziya, diskursda zəncirvari və paralel əlaqələrin inkişafında additivizm və adersativliyin rolu aşkar edilməklə bir sıra elmi nəzəri nəticələr əldə edilmişdir. Dissertasiyada irəli sürülmüş elmi qənaətlərdən mətn dilçiliyinə və eləcə də, diskursun müxtəlif problemlərinə aid mühazirələrdə, bu sahəyə aid praktik kurslarda, tədris vəsaitlərində istifadə etmək olar.

Tədqiqatın obyektini və predmeti. Tədqiqatın obyektini diskursun tematik koherentliyində qarşılaşdırma və additivizm münasibətlərinin müəyyənləşdirilməsi təşkil edir. İşin predmeti isə bu problemin ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında tədqiq edilməsindən ibarətdir.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar təqdim edilmişdir:

- əlaqəli nitq parçası sayılan diskursiv təhlilin məqsədi mətnin semantikasını, onun koheziyasını və anlaşılıqlı olmasını təmin edən dil vasitələrinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir;

- dilçilikdə diskurs iki aspektdə tədqiq edilir: a) diskursun strukturu bütöv obyekt kimi araşdırılır; b) diskurs mətn daxilindəki morfoloji və sintaktik hadisələrə təsir edən faktorlar səviyyəsində öyrənilir;

- diskursun təşkilini öyrənmək üçün onun tərkib hissələrini bir-birindən ayıraraq ardıcıl düzmək lazım gəlir, belə ayırma diskursu seqmentləndirir;

- mətn parçaları bir-birinə bağlandığı kimi, diskursun elementləri də bir-birilə əlaqələnir. Belə əlaqələnmə olmadıqda diskurs söz, ifadə və cümlələr yığımı təsirini bağışlayır;

- diskursun inkişafı üçün onun vahidləri arasında məna əlaqələri vacib amildir;

- diskursun komponentləri arasında sintaqmatik səviyyədə köklü struktur birləşdirici rolunu oynayan ənənəvi qrammatik mətn yaradıcı vasitələrdən biri kimi additiv və adversativ vasitələr diskursun formalaşmasında böyük rol oynayır.

Tədqiqatın metodları. Dissertasiyanın yazılması prosesində diskursiv təhlil və müqayisəli-tipoloji metodlardan istifadə edilmişdir. Müəyyən məsələlərin araşdırılmasında statistik metoda da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın mənbələri. Tədqiqat işində diskurs nümunələri kimi ingilis və Azərbaycan dillərində yazılmış müxtəlif bədii əsərlərdən, qəzet və canlı danışmaq materiallarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın aprobeiası. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın mövzusu Universitetin Elmi Şurasında təsdiq olunmuşdur. Müəllifin əldə etdiyi elmi nəticələr respublikada keçirilmiş bir sıra elmi konfranslarda məruzə edilmiş, kafedranın iclaslarında müzakirə edilmişdir. Mövzu ilə bağlı müəllifin 10 məqalə və tezisi çap olunmuşdur.

Dissertasiyanın quruluşu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın qarşısında qoyulan məqsəd və vəzifələr, onun elmi yeniliyi, nəzəri və praktik

əhəmiyyəti, müdafiəyə təqdim edilən əsas müddəalar müəyyənləşdirilir, onun obyektı, predmeti, tədqiqat metodları, dissertasiyanın aprobasiyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Dissertasiyanın «**Mətn - diskurs paradigmasının inkişafı və inkişafı**» adlanan birinci fəslı iki bölmədən ibarətdır. Burada qeyd edilir ki, mətn linqvistikası son illərdə sürətlə inkişaf edərək, müstəqil dliçilik sahəsinə çevrilmiş və onun özünəməxsus anlayışları, kateqoriyaları formalaşmışdır. Bu sahədə tədqiqatlar genişləndikcə, mətnin kateqoriyaları dəqiqləşdirilmiş və onların qarşılıqlı təsiri tədqiqata cəlb olunmuşdur.

Mətnin kateqoriyaları müxtəlif üslublarda və janrlarda bir-biri ilə fərqli şəkildə qarşılıqlı münasibətdə olur. Bu qarşılıqlı münasibətə görə də mətnin kateqoriyalarını iki növə ayırmaq olar: a) semantik kateqoriyalar: mətnin informativliyi, praqmatika, podtekst presuppozisiyası; b) formal-struktur kateqoriyalar: koheziya, integrasiya, kontinium, retrospeksiya, prospeksiya, aktual üzvlənmə və predikativlik.

Mətnin qurulması, təşkili prosesi onun praqmativliyi, yəni hər bir mətnin oxucu üçün nəzərdə tutulması ilə bilavasitə bağlıdır. Praqmativlik onunla şərtlənir ki, mətn oxucunun informasiyanı qəbul etmə qabiliyyətini nəzərə alsın. Oxucu hər bir mücərrəd fikrin açılmasında mətndəki üzde olan bu və ya digər konkret informasiyadan istifadə etdikdə, ümumi məzmunu dərk edə bilər. Hər bir cümlə sintaktik bütövün (mətnin) komponenti kimi, və eləcə də, hər bir sintaktik bütöv mürəkkəb sintaktik bütövün komponenti kimi birbaşa deyilməmiş fikrin açılmasında, hər hansı niyyətin aktuallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.¹ Əslində, mətnin bütün kateqoriyaları fakültativ olaraq, bir-birilə möhkəm bağlıdır, bir-birini qarşılıqlı şəkildə şərtləndirir. Dissertasiyada mətnin kateqoriyaları ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında şərh edilir.

Diskurs onda iştirak edənlər arasında informasiya mübadiləsi prosesidir. Bu aktın əsas beş komponenti fərqləndirilir: adresant, adresat, əlaqə, referent, kod.

Diskursun strukturu belə təsvir oluna bilər: adresant müəyyən koddan

¹ Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981, с.126.

istifadə etməklə müəyyən referentlə bağlı adresatla əlaqəyə girir. Dil daşıyıcıları arasındakı qarşılıqlı nitq təsiri aktı olan diskurs kommunikativ aktdır. Belə akt zamanı tərəflər informasiya mübadiləsində olurlar. Elmi ədəbiyyatda nitq aktı bir tərəfin digər tərəfi nəzərə almaqla həyata keçirdiyi nitq fəaliyyəti kimi, kommunikasiya aktı isə ünsiyyət prosesində iştirak edənlərin bir-birinə ünvanlanmış nitq aktlarının toplusu kimi təyin olunur.¹

Diskursda informasiya ötürülür və qəbul olunur. İnformasiyanın ötürülməsi birtərəfli səciyyə daşıyır. İnformasiyanı qəbul edən tərəfin bununla bağlı cavab reaksiyası ikinci nitq aktıdır. Diskursu gerçəkləşdirən tərəf adresant adlanır. Ona ünvanlanmış nitq aktını qəbul edən tərəf adresatdır. Kommunikasiya prosesində adresat və adresant nitq aktına görə əvəzlənir. Adresant adresata və əksinə, adresat adresanta çevrilir. Bu cəhət sual-cavab tipli dialoji nitqlərdə daha çox müşahidə olunur.

Hər bir diskurs üçün onun baş vermə şəraiti olur. Bu şəraitin həm dildaxili, həm də dilxarici formaları vardır. Dildaxili şərait danışmada iştirak edənlərin nitqinin əlaqələnməsinin sual və cavabların məzmunundan asılı olub, nitq aktının nitq iştirakçılarından birindən digərinə keçməsinin linqvistik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir. Dilxarici şərait isə nitqin baş verməsinə və onun strukturuna, digər xüsusiyyətlərinə təsir göstərən vəziyyətlə bağlıdır. Nitq şəraiti ünsiyyətin baş verdiyi şəraitin bütün elementlərini əhatə edir. Şifahi nitq aktında bilavasitə nitq şəraiti ilə bağlı olaraq danışmada özünə yer alan dil vahidləri işlədilir. Belə vahidlər situativ vahidlər adlanır.

Dildaxili və dilxarici şəraitdən asılı olmayaraq dialoqda istifadə olunan suallar diskursda iştirak edənin kommunikasiya məqsədi əsasında formalaşır. Suallar sual cümlələrində yer alır. Yəni diskursda iştirak edən şəxs adresantdan müəyyən informasiyanı, məhz onun istədiyi informasiyanı almaq üçün sual cümləsindən istifadə edir. Sual cümlələri dildə olan cümlə tiplərindən biridir. Digər cümlə tiplərindən fərqli olaraq, sual cümlələri qarşı tərəfi müəyyən öhdəlik qarşısında qoyur. Dildə bu, cavabın tələbi ilə bağlıdır. Sual cümləsi diskursun formalaşmasında mühüm rol oynayan vasitələrdəndir.

¹ Ключев Е.В. Речевая коммуникация. М., 2002, с.14.

Son illərdə müxtəlif dillərin materialı üzrə mətn linqvistikasının sistemli tədqiqinə aid bir sıra əsərlər meydana çıxmasına baxmayaraq, diskursun formalaşmasında sinonimlərin funksional ekspressiv xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi hələ də başlanğıc, ilkin səviyyəsindədir.

Dilçilik ədəbiyyatında diskursun formalaşmasında iştirak edən koheziyanın növlərindən biri kimi, sinonim təkrarların maraqlı cəhətləri belə izah olunur: «Bütün əsas nitq hissələri mətnin komponentlərinin bağlanması fəal iştirak edir. Bir cümlədə ifadə olunan fikir sonrakı cümlədə (və ya sonrakı cümlələrdən birində) bir vasitə ilə xatırlanır, qeyd edilir, yaxud həmin anlayışa işarə edilir. Bu məqamda həqiqi sinonimliyin (sinonim sözlərin) də rolu vardır, lakin sinonim cərgənin üzvü olmayan sözlər də həmin funksiyanı yerinə yetirə bilər.»¹ Aşağıdakı nümunə həmin fikrin təsdiqi ola bilər:

The man who followed shipped on a smooth boulder, nearly felt, but recovered himself with a violent effort, at the same time uttering a sharp exclamation of pain. He seemed faint and dizzy and put out his free hand while he reeled, as though seeking support against the air. When he had steadied himself he stepped forward, but reeled again and nearly fell (J.London, «Love of Life», p.1).

Tədqiqat işində diskursu formalaşdıran belə vasitələrdən ətraflı bəhs edilmişdir.

Dissertasiyanın «**Diskursun tədqiqi prinsipləri**» adlanan ikinci fəslinin ilk bölməsi diskursun təyini məsələsinə həsr olunmuşdur.

Müasir dövr dilçiliyində «diskurs» anlayışından geniş istifadə olunur. Bununla belə, diskurs anlayışının təyin edilməsi ilə bağlı elmi mübahisələr hələ də davam edir. Qeyd etmək lazımdır ki, diskurs təhlilinin əsasında Z.Harrisin 1952-ci ildə qələmə aldığı «Discourse Analysis» (Diskurs təhlili) məqaləsi durur. Həmin məqalədə müəllif diskursda informasiya hərəkətinin diskurs təhlili ilə öyrənilməsi ideyasını irəli sürür. Nəticədə, o, «diskurs təhlili» anlayışını metod səviyyəsində təyin edir.²

Fikrimizcə, diskursa aid ən sadə nümunə adi danışiq, dialoq, qəzetin

¹ Тураева З.Я. Лингвистика текста. М.: Просвещение, 1986, с.457.

² Harris Z.S. Discourse Analysis Language. Vol. 28, n.1, 1952.

oxunması və s. sayıla bilər. Dar mənada diskurs kommunikativ təsirin yalnız verbal təşkilədici əsasında formalaşan «mətn» və ya «danışığ»dır. Kommunikativ fəaliyyətin bitmiş və ya davam edən məhsulu olan diskurs həmin kommunikativ prosesin yazı və ya nitq formasında ifadəsinin nəticəsidir. Beləliklə, diskurs kommunikativ fəaliyyətin yazılı və ya şifahi formada olan verbal məhsuludur.¹ Professor F.Veysəlli mətnlə diskursu fərqləndirən cəhətlərin beş növünü qeyd etmişdir.²

Kommunikativ dilçiliyin inkişafı üçün dilçilikdə, sosiologiyada, psixologiyada, etnoqrafiyada, fəlsəfədə, mədəniyyətsünaslıqda işlənmiş ideyaların sintezinin nəzərə alınması vacibdir. Elə ona görə də müasir dövrdə «diskurs» termini mətn dilçiliyi hüduqlarından kənara çıxmışdır. Elmi ədəbiyyatın təhlilindən apardığımız araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olur ki, diskurs və mətn fərqli anlayışlardır. Diskurs aktuallaşmış, tələffüz olunmuş və ya olunan mətnədir. Mətn isə deyilmişin mücərrəd qrammatik strukturudur. Diskurs aktual nitq fəaliyyəti və nitq təsirinin nəticəsidir. Mətn isə dil sisteminə aid anlayışdır. Diskurs həmişə konkret obyekt və konkret şəraitlə bağlı olur. Adi dialoqda diskurs dialoq iştirakçılarının nitqlərinə, onların diskurslarına parçalanır. Ünsiyyət prosesində diskurslar bir-birini əvəz edir. Belə əvəzətməyə baxmayaraq bir-birini əvəz edən diskursların toplusu ümumi, bütöv bir diskursu təşkil edir. Mətnə xas olan əlamətlər diskursa da aiddir. Mətn vahidləri arasında əlaqə olduğu kimi, diskursun vahidləri arasında da əlaqə vardır. Konnotativ münasibətdə olan mətn vahidlərinin ünsürləri, təşkilədiciyə arasında əlaqənin iki növü özünü göstərir, Bunlardan biri məntiqi əlaqə, digəri isə qrammatik əlaqədir. Əgər sıra adi sözlər toplusu, ardıcılığı kimi nəzərdə tutulursa, onda kommunikanın çıxardığı konnotativ informasiya məntiqi əlaqəyə əsasən formalaşır. İkinci halda bu sözlər dilin norma və uzusuna uyğun düzülür, onların arasındakı qrammatik əlaqə – yanaşma, idarə əlaqələri olur. Mətn üçün yalnız vahidlər arasında əlaqə kifayət deyildir. Mətn ünsürləri, elementləri arasında əlaqə koheziyadır. Koheziya daha çox

¹ Abbasova N. Azərbaycan dilində aktual üzvlənmənin bəzi məsələləri // Azərbaycan dilində sintaktik konstruksiyalar. Bakı: ADU, 1987.

² Veysəlli F. Diskursun təhlilinə giriş. Bakı, 2010, s.22-23.

mətnin cümlə və ondan böyük elementləri arasındakı əlaqə kimi izah olunur. Diskursda da bu əlaqələr vardır və onlar mətnlə müqayisədə əlavə amillərlə bağlı da üzə çıxır.

Bədii mətnlərin əsas meyarlardan biri onun kompozisiyasıdır. Elmi ədəbiyyatda bu anlayış mətnin formal əlaqəsinin söz materialının yerləşməsi və mütənasibliyini təyin edən qanunauyğunluqlar kompleksi, yaxud sintezi kimi şərh edilir. Diskursda isə kompozisiya diskursun yaranması və təşkili prosesinin məhsulu kimi özünü göstərir.

Məlumdur ki, mətnyaratma kateqoriyası yazılı mətnlə bağlı meydana çıxmış, nitqin kimə ünvanlanmasının məlum olmaması səbəbindən mətnin qrammatik kateqoriyalarının təyin edilməsinə yol açmışdır. Mətnin əsas əlamətləri bunlardır: 1) informativlik; 2) bağlılıq; 3) tamlıq; 4) kommunikativ istiqamətlənmə.

Diskursla bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu əlamətlər diskursun da əlamətləri sırasında yer alır. Bütün bunlar diskursa münasibətdə hansı mövqedə durmaqdan asılıdır.

Bu fəslin ikinci bölməsində diskursun təşkili məsələləri şərh edilmişdir. Diskursun təşkilinin əsas konversasion-analitik modelləri beşdir: 1) interaksiyanın davamətmə xarakteri. Danışanın davamətmə ardıcılığı əvvəlcədən verilmir, ardıcılıq danışıq prosesində hər bir nitq aktının məhsulunun üzə çıxması ilə müəyyənləşir; 2) quruluşun interaktiv qurulması, ayrı-ayrı nitq məhsullarının müştərək qurulması; nitq mübadiləsinin mərkəzi vasitəsi danışanın müsahibələrində onu qavraması və qarşılıqlı mübadiləyə qoşulması üçün hazırladığı spesifik nitq aktıdır; 3) interaksional fəaliyyətin quruluşunun ardıcılığı. Ardıcılıq ifadələrin müəyyən qarşılıqlı əlaqəsini nəzərdə tutur. Belə qarşılıqlı əlaqənin bariz göstəricisi «sual-cavab» cütləridir. Cütün bir vahidi digərini aktuallaşdırır. Konversasion təhlilin nüvəsində danışıqın ardıcıl təşkili durur. Müəyyən tipli bir fəaliyyətdən sonra ona cavab olan nitqin meydana gəlməsi bu tipin gözlənilən və yerində olması prinsipi «şərti relevantlıq» adlanır. Bununla belə, əvvəlki nitq aktı sonrakı nitq aktının tipini və xassələrini birqiyəmli təyin etmir. Əvvəlki nitq aktı sonrakı nitq aktının bu və ya digər dərəcədə gözlənilən olmasına, onun ünsiyyət norma və qaydalarına uyğunluğuna zəmin yaradır; 4) kontekstə aidlik. Hökmləri yalnız onların daxil olduqları

kontekstlər əsasında şərh etmək olsa da, onlar sonrakı hökmlər üçün də kontekstual şərait yaradır; 5) interaksiyaların struktur ardıcılığı; bu ardıcılıq danışanların öz rollarını dəyişməsi, danışığın başlanması və bitməsi, eləcə də, dəqiqləşdirilməsi qaydaları ilə tənzimlənir.

Diskursun formalaşmasında sosioloji amil xüsusi rol oynayır. Bu isə dilin sosioloji aspektdən tədqiqinin bəzi məsələlərini aydınlaşdırılması prizmasından diskursun təşkilinə nüfuz etməyi şərtləndirir. Dilin sosioloji məsələləri sosioloji dilçiliyin araşdırma və tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Diskursda informasiyanın ümumi ötürülməsi prosesi aşağıdakı kimi gedir:

Adresant → kod → kontekst // məlumat →→ kod →→ adresat

Bu prosesə aid konkret nümunələri nəzərdən keçirək:

I diskurs: N: - Hello, George. Pleased to meet you. How are you? G: - Hi, Nick. I'm fine, thanks. And how are you? N: - Thanks, not so well.

Bu diskursda iki müsahib iştirak edir. Birinci kommunikativ aktın adresatı Nikdir. Onun nitqində ötürülən informasiya ingilis dilinin vasitələri ilə kodlaşdırılmışdır. Nikin kontekstində üç fərqli informasiya vardır. Birinci informasiya salamlama fazasını əhatə edir. Salamlama forması diskurs iştirakçılarının bir-birini tanıması haqqında məntiqi nəticə çıxarmaq imkanı verir. Bu kontekstdə istifadə olunan salamlama forması bir-birini tanıyan və bir-biri ilə bu və ya digər dərəcədə yaxın olan şəxslər üçün məqbul formadır.

Kontekstdəki ikinci informasiya (Pleased to meet you) adresantın adresatla görüşməkdən məmnun olmasını bildirir. Bu, tərəfdaşa hörmətlə yanaşma məqamında işlədilən konstruksiyadır.

Üçüncü informasiya adresantın adresatın halını, vəziyyətini soruşması ilə məhdudlaşır. Bu informasiyadan sonra, bir qayda olaraq, adresant ilə adresat yerlərini dəyişmiş olur. Burada da üç informasiyadan ibarət kontekstdən istifadə edilmişdir: 1) salama cavab (Hi, Nick); 2) suala cavab (I'm fine, thanks); 3) ünvanlanmış sualın əks istiqamətə ünvanlanmış forması (And how are you?).

Nümunə kimi verilmiş diskursun bitmə fazası birinci müsahibin ikincinin sualına cavabından ibarətdir (Thanks, not so well).

Kommunikasiya aktının komponenti olan kontekst informasiyanın

predmeti və ya referent adlandırılır. Kommunikativ funksiya referentlə bağlılığına görə referentiv hesab olunur.

Kommunikativ funksiya diqqəti məlumat üzərində cəmləşdirmək üçün istifadə olunur. Nitqdə istifadə edilən «qeyd etdiyim kimi», «dediyim kimi», «söylədiyim kimi», «yuxarıda qeyd olunduğu kimi», «bildiyimə görə» və s. bu tipli sintaktik konstruksiyalar referentiv funksiyanın daşıyıcısıdır.

Dilin kommunikativ funksiyanın özünün forma və növləri vardır. Bu forma və növlər dildən hansı şəkildə və formada istifadə edilməsindən irəli gəlir. Məlumdur ki, ayrılıqda götürülmüş hər bir nitq aktı birtərəflidir. Əgər diskursda adresant ilə adresat yerlərini dəyişmirsə, nitq aktının birtərəfliliyi qalır. Bu halda nitq aktları toplusu olmadığından nitq aktlarının kommunikasiya aktına çevrilməsi hadisəsi baş vermir.

Kommunikasiya aktında nitqin bu və ya digər funksiyası gerçəkləşir. Nitq prosesində bu funksiyalardan hansısa biri aktuallaşır və sonra yerini başqa funksiyaya verir. Nitq davranışı funksiyalarını ayırarkən yalnız fəaliyyətdə olan sözlər deyil, müəyyən şəxs, müəyyən şəraitdə dediyi sözlər nəzərdə tutulur. Dilin funksiyaları üçsəviyyəlidir: 1) sosial əhəmiyyətli semiotik sistem funksiyası; 2) uzus funksiyası dildən istifadə zamanı tətbiq olunan və kollektivin qəbul etdiyi qanunauyğunluqlar; 3) danışan və dinləyən kimi çıxış edən şəxslərin nitq davranışı funksiyası.¹

Bütün bu funksiyalar diskursun təşkilində və davam etməsində öz rolunu oynayır. Ünsiyyət vasitəsi kimi dil ayrılıqda götürülmüş bir fərdə, sosial strata, sosiuma xidmət göstərir. Kimə xidmət göstərməsindən asılı olmayaraq, dil kommunikativ funksiyanı yerinə yetirərkən kommunikativ aktın iştirakçılarının məqsədlərini ifadə edir. Ünsiyyət prosesində kommunikativ strategiya bir sıra anlayışlarla sıx bağlıdır və onların toplusu ilə təyin olunur. Dialoji diskursun təşkilində kommunikasiya aktında iştirak edənlərin nitq aktları və nitq məhsulları bir-birinə nüfuz edir. Bu zaman bir müsahibin nitqində olan ifadə və hökmlərin digərinə keçməsi də baş verir. Məsələn: *«Gözlükdən baxdı. Əri müqəssir üzlə qapının o tərəfindən düz gözlüyə, onun üzünə baxırdı. -Nə var? - Qapını aç... - Açmıram... -Dedim*

¹ Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий. М.: Изд-во ЛКИ, 2007, с.55.

ki, aç, biabır eləmə bizi. Camaat yatıb. -...

- Aç deyirəm, yoxsa... -Hə, nə yoxsa? - Özi bilirsən...

- Bilmirəm...» (Afaq Məsud)

Verilmiş diskursda kommunikantlardan birinin nitq aktındakı söz və ifadə digərinin nitq aktına keçir və onlar zəncirvari şəkildə əlaqələnərək ümumi diskursun təşkilinə xidmət edirlər.

Diskursun təşkili kommunikativ məqsəd, kommunikativ niyyət, kommunikativ vəzifə, kommunikativ intensiya, kommunikativ vəzifə, kommunikativ taktika, kommunikativ perspektiv və kommunikativ səlahiyyətdən asılı olaraq həyata keçirilir. Diskursun tematik təşkili prinsiplərinə görə, diskurs müxtəlif tərkib hissələrinə parçalanır və bu hissələr üzrə də sıralanır. Yuxarıda informasiyanın ötürülməsi və qəbulu prosesinin şərh zamanı dialoji diskurs parçalarından verilən nümunələr diskursun başlanğıc və ya giriş hissəini ifadə edir. Diskursun giriş hissəsindən əvvəldə duran bir hissəsi və ya struktur elementi də vardır ki, bu, diskursun mətnə çevrilməsi zamanı üzə çıxır. Qeyd olunan cəhət diskursun yarandığı prosesdə iştirak edən kommunikantlardan birinin və ya hər ikisinin diskursun təşkilinə hazırlaşmasını əhatə edir. Belə hazırlaşma xüsusi situasiyalarla bağlıdır. Məsələn, müsahibə alan hansı sualları verməyi, hansı məqamları aşkarlamaq üçün hazırlıq görürsə, müsahibə verən hansı sualların səslənə biləcəyinə, hansı məsələləri aşkarlamağa, hansı məsələlərə cavabdan yayınmağa və s. hazırlaşır. Bütün bunlar diskursda yerini tapmır, onların aydınlaşdırılması, diskursun daxili təşkili, diskursda məntiqi məzmun əlaqələrinin araşdırılması nəticəsində öyrənilir.

Diskursun giriş hissəsi heç də həmişə oxşar formada və ya eyni qəlib əsasında formalaşmır. Tədqiqat və təhlillər diskursların müxtəlif tipli başlanğıclarının olduğunu təsdiq edir. Bədii ədəbiyyatdan seçilmiş diskurslarda başlanğıc hissəsi buraxıla da bilər. Məsələn,

«I do mean it,» declared Mrs. Korner, «I like a man to be a man.»

«But you would not like Christopher--I mean Mr. Korner--to be that sort of man,» suggested her bosom friend.

«I don't mean that I should like it if he did it often. But I should like to feel that he was able to be that sort of man. --Have you told your master that breakfast is ready?» demanded Mrs. Korner of the domestic staff,

entering at the moment with three boiled eggs and a teapot (Jerome K. Jerome. Mrs. Korner sins her Mercies).

Bu nümunədə diskursun təşkilində istifadə olunan giriş hissə yoxdur. İki qadın arasında gedən söhbət onların kişilərdəki xasiyyətə münasibəti ilə bağlı nitq aktı ilə başlanır. Diskurs iştirakçılarının bir-birinə münasibəti, onların kimliyi, sosial statusları haqqında heç bir məlumat yoxdur. Təbii ki, iştirakçılar səhər bir-biri ilə rastlaşdıqda söhbəti birbaşa belə başlaya bilməzdilər. Onlar salamlayıb hal-əhval tutandan sonra, söhbəti davam etdirib müəyyən bir mövzuya keçə bilirdilər. Verilmiş nümunədə mövzuya keçidin özündə qeyri-müəyyənlik aşkar görünür. Bununla belə diskursun təşkili prosesi gədir. Burada birinci mövzu aydındır. İkinci mövzuya keçid birinci müsahibin ikinci nitq aktında yerləşir.

- Have you told your master that breakfast is ready?» demanded Mrs. Korner of the domestic staff, entering at the moment with three boiled eggs and a teapot.

Bu nitq aktından sonra müəllif sözləri verilmişdir. Həmin sözlər diskursun iştirakçıları məsələsinə müəyyən aydınlıq gətirir. Birinci müsahibin nitq aktında hadisənin baş vermə zamanı barədə də müəyyən təsəvvürü yaranır. Söhbət səhər yeməyindən getdiyindən, hadisənin səhər baş verməsi barədə məntiqi nəticə çıxır.

Mövzunun dəyişməsi diqqətin bir şəxs üzərində cəmləşdirilməsindən başlanır və davam edir:

«Yes, I've told 'im,» replied the staff indignantly.

The domestic staff at Acacia Villa, Ravenscourt Park, lived in a state of indignation. It could be heard of mornings and evenings saying its prayers indignantly.

«What did he say?»

«Said 'e'll be down the moment 'e's dressed.»

«Nobody wants him to come before,» commented Mrs. Korner. «Answered me that he was putting on his collar when I called up to him five minutes ago.»

«Answer yer the same thing now, if yer called up to 'im agen, I 'spect,» was the opinion of the staff. «Was on 'is 'ands and knees when I looked in, scooping round under the bed for 'is collar stud» (Jerome K.

Jerome. Mrs. Korner sins her Mercies).

Diskursda mövzunun dəyişməsi, eyni zamanda, üçüncü iştirakçı və dördüncü şəxs haqqında informasiyanın daxil edilməsi, genişləndirilməsi hadisəsi baş verir. Burada üçüncü şəxsin sosial statusu və xasiyyəti haqqında da məlumatlar öz ifadəsini tapır.

Ümumiyyətlə, bu hekayədəki diskursun davamını izləməklə onun aşağıdakı prinsip üzrə təşkilini müəyyənləşdirə bilərik:

Mövzu 1 – mövzu 2 – mövzu 3 – mövzu 4 ...

Diskursun təşkili və davam etməsi, mövzuların dəyişməsi və onların bağlılığı vahid mövzunun və diskursun təşkilinə aparıb çıxarır.

Bu fəslin üçüncü bölməsində diskursun tipologiyası müəyyənləşdirilir. Diskursun tipləri və növləri ilə bağlı dilçilikdə hələ də vahid fikir formalaşmamışdır. Bu ondan irəli gəlir ki, diskursu növlərə, tiplərə ayırmaq üçün müxtəlif meyar və prinsiplərdən istifadə olunur. Qeyd olunan məsələyə münasibətdə bəzən fikirlər üst-üstə düşür. Lakin elmi münasibətdəki eynilik meyarın seçilməsindən irəli gəlir. Məsələn, diskursları şifahi və yazılı olmaqla iki qrupa ayırmada tədqiqatçılar eyni mövqə tuturlar. Məsələyə belə yanaşmanın səbəbi aşkar görünür. Burada diskursun necə yaranması və ya necə əmələ gəlməsi əsas götürülür. Əgər diskurs kommunikantların danışıq prosesinin məhsuludursa, onda şifahi diskurs formalaşır. Diskurs hansısa yazılı mətdirsə, onda yazılı diskurs tipi özünü göstərir.

Diskursların təsnifi məsələsinə müxtəlif aspektlərdən yanaşılır. Belə yanaşma və ya təsnifin rəngarəngliyi diskursun özünün təyinindən irəli gəlir. Yəni diskurs insan həyatının müxtəlif sahələrinə aid olan nitq nümunələridir. Eyni zamanda, diskurs linqvistik praqmatikada, psixolinqvistikada, linqvokulturologiyada, struktur dilçilikdə, üslubiyatda, sosiolinqvistikada və sair öyrənilə bilər. Bu sahələrin hər birində diskursa münasibət fərqlidir. Deməli, hər bir sahədə diskursun tipologiyası ilə bağlı müxtəlif qənaətlər hasil oluna bilər.

Diskurs müəyyən auditoriya qarşısında aparılan söhbətdən ibarət olduqda ona müxtəlif amillər təsir göstərir. Bu halda ayrılıqda götürülmüş şəxsin auditoriya qarşısında çıxışı və bu çıxışın məqsədi diskursun təşkilinə, onun aparılma ardıcılığına nüfuz edir. Məsələn, deputatlığa,

prezidentliyə namizədin seçiciləri qarşısında çıxışı onun özünü digər namizədlərdən daha yaxşı olmasını əsaslandırması istiqamətində gedir. Lakin əsaslandırma yalnız başqalarını pisləmək, özünü isə tərifləmək şəklində qurulmur. Bu zaman auditoriyanın istəyinə köklənmiş çıxış daha effektiv nəticə verir.

Diskurs tipləri arasında məişət diskursu da ayrıca yer tutur. Məişət diskursu adı məişət mövzularını əhatə edir. Burada tərəflər gündəlik qayğılarından, gələcək planlarından, ailənin üzvlərindən, qohumlardan, baş vermiş hadisələrdən danışırlar: *-Hardan gəlirsən?... -Həkimdən. -Hansı həkimdən? -Həmişə getdiyimiz... -Nə vaxtdan yalan danışmağı öyrənmişən?... Ərinin gözləri qızarmışdı. -Yenə içmişən? -Səndən söz soruşdum axı. -Dedim ki, həkimdən gəlirəm (A.Məsud).*

Kütləvi diskurs müəyyən auditoriya qarşısında təşkil olunur. Kütləvi kommunikasiya mürəkkəb sistemdir. Bu sistemin altı əsas planı vardır: 1) intensional plan (kommunikasiya layihəsi); 2) aktual plan və ya performans (kommunikasiya layihəsinin fəaliyyət prosesində gerçəkləşdirilməsi); 3) virtual plan (kommunikasiyanın mənalı vahidlərinin ötürülməsi və qavranmasının mentol planı); 4) kontekstual plan (sosial mədəni, tarixi və digər kontekstlər vasitəsilə məzmun sahəsinin genişləndirilməsi); 5) psixoloji plan (diskursun təşkilinin qarşılıqlı uyğunlaşdırılması); 6) yadda qalma və ya təsir planı (diskursun ünvanlandığı auditoriyanın üzvlərinin yaddaşına həkk olunması).

Diskursun təsnifi, onun fərqli tiplərinin başqa meyarlar üzrə müəyyənləşdirilməsi halları da məlumdur. Bu cür diskurs tiplərindən üçünün xüsusi qeyd olunması əhəmiyyətlidir. İnformativ diskurs, əsaslandırma diskursu, ekspressiv diskurs başqa meyarlarla, məsələn mövzuya görə ayrılan diskurslardan fərqlənir. Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən üç tipin hər biri başqa tiplərə aid ola bilər.

Diskursun tipləri onun ictimai-siyasi, sosial həyatın hansı sahəsinə həsr olunmasından da asılıdır. Müasir dövrdə siyasi diskursların tədqiqinə xüsusi yer verilir. Siyasi diskurslarda diskurs iştirakçılarının özlərinin müxtəlif hadisələrə münasibətlərini necə ifadə etməsi, bu və ya digər siyasi məsələyə birbaşa və ya dolayısı yolla cavab verməsinin xüsusi formaları aşkara çıxır.

Dissertasiyanın sonuncu fəslı «**Diskursda məzmun və məntiqi əlaqələr**» adlanır. Bu fəslin birinci bölməsində diskursda koherensiya və kohezıyanı səciyyələndirən əlamətlər təhlil edilir. Mətn parçaları, hissələri məzmunu görə bir-birinə bağlandığı kimi, diskursun hissələri, elementləri də bir-biri ilə əlaqələnilir. Belə əlaqələnmə və bağlanma olmadıqda diskurs söz, ifadə və cümlələr yığını təsiri bağışlayır və belə bir toplu diskursa verilmiş tərifin tələbini ödəmir. Bu tələblərdən ən başlıcası hər bir diskursun müəyyən məqsədə xidmət etməsi və müəyyən əsas məzmunu, eləcə də, əsas məzmunun açılmasına kömək göstərən yardımçı məzmun və mənalara malik olmalıdır. Bu işə diskursdakı nitq aktlarının bir-biri ilə əlaqlənməsini, onların müəyyən istiqamətdə bir-biri ilə bağlanmasını tələb edir. Diskursun həm təşkili, həm də strukturu qeyd olunan üç cəhət vacibdir.

Prof. F.Veysəllinin qeyd etdiyi kimi, diskurs mənasının açılmasında və deyilənin (yazılanın) başa düşülməsi üçün fon biliklərinin, dünyanı dərk etmək qabiliyyətinin böyük rolu vardır, necə deyərlər, şey və hadisələrin bir-birinə bağlılığından doğan biliklər vacib rol oynayır.¹ Hər bir diskursun mövzusu olur. Bundan başqa, diskurs iştirakçılarının da hər birinin mövzusu olmalıdır. Dilçilikdə diskurs təhlilində diskurs iştirakçısının mövzusu danışanın mövzusu termini ilə adlandırılır. Mövzu, haqqında söhbət aparılındır. Mövzu hökmdə təsdiq ediləni də ifadə edir. Buradan da belə bir nəticə çıxır ki, hər bir hökmün mövzusu vardır. Diskurs hökmlər çoxluğundan ibarət olduğundan burada kiçik mövzular bir-biri ilə əlaqələnərək ümumi mövzunun müəyyənləşdirilməsinə xidmət göstərir.

Diskursun mövzusu makromövqeyi ifadə edir. Hökmün mövzusu işə xəttidir. Diskursun əvvəli, davamı və sonu vardır. Aşağıdakı dialoqu nəzərdən keçirək: *A – Oh, I say. Could I speak to you a minute. B – Well, what is it? A – Well, probably it's not important. B – Don't you know? A – Thought I ought to tell you. Matter of fact, I can't find my car. B – What do mean can't find your car?*

Dialoqda iştirak edənlərdən ilk aparıcı mövqedədir. Onun birinci cümləsi diskursun başlanğıcıdır. Bu başlanğıcda «A» söhbəti başlayır və «B»-ni diskursun təşkilinə cəlb edir. Birinci cümlənin mövzusu «A»-nın

¹ Veysəlli F. Diskursun təhlilinə giriş. Bakı, 2010, s. 93

«B» ilə danışmaq istəyidir. «B» bu istəyin gerçəkləşməsinə öz nitq aktı ilə cavab verir (*Well, what is it?*). «B»-nin hökmünün mövzusu «A»-nın istəyinə müsbət cavabdır. Yəni «A» müsahibi «B» ilə danışa bilər. İkinci cümlənin mövzusu «A»-nın «B»-yə deyəcəyinin «B» üçün əhəmiyyətli olmaya biləcəyindən xəbər verir. «B» bunun cavabında (*Don't you know?*) birinci tərəfin məsələyə münasibətini qiymətləndirir. Yəni «sən belə fikirləşirsən». Nəhayət, «A»-nın üçüncü cümləsində ümumi dialoqun mövzusu açılır: *A – Thought I ought to tell you. Matter of fact, I can't find my car.* «B» bundan sonra «A»-nı əsas mövzunu inkişaf etdirməyə çağırır: *B – What do mean can't find your car?*

Dialoqu kifayət qədər davam etdirmək olar, lakin bu davam etdirmə əsas mövzu ətrafında gedəcəkdir. Əlbəttə, burada müxtəlif istiqamətlərdə budaqlanmalar, müxtəlif mövzuların açılması da mümkündür. Məsələn, «A» müsahibinə, digər kommunikaanta məşininin markası, onu haqan və neçəyə alması, rəngi və s. haqqında məlumatlar verə bilər. Bütün bunlar əsas mövzunun inkişafına xidmət edəcəkdir.

Bütövlükdə diskursda əlaqələnmə koheziya və koherensiya əsasında baş verir. Mətnə əlaqələr mətn müəllifinin qarşısına qoyduğu kommunikativ məqsəddən asılı olur. Müəllif makro və makro mövzuları bir-birinin ardınca işlətməklə ümumi, bütöv mətni yaradır. Mətnin abzaslara, monoloji və dialoji nitqə parçalanması da buradan doğur. Mətnin bu hissələri bir-biri ilə əlaqə və bağlılıqda olur. Dil vahidləri vasitəsi ilə ifadəsini tapan struktur-qrammatik və leksik əlaqələr isə koheziyadır. Mətnlə bağlı bu söylənilənlər diskursa tam şamil olunandır. Deməli, diskursda da koheziya vacib amildir.

Koherentlik istənilən həcmdə olan diskurs və ya mətn parçasının məzmunu arasındakı əlaqəni bildirir. Koheziyada isə frazadan böyük vahidin elementləri arasındakı bağlılığı gerçəkləşdirməklə yanaşı, belə iki və daha artıq mətn vahidini əlaqələndirən dil vasitələrini də əhatə edir. Koheziya diskursdaxili, mətn daxili əlaqənin xüsusi növüdür. Koheziya ayrı-ayrı faktların, hadisələrin və s. məntiqi bağlılığını təmin edir.

Diskursda cümlələr arasında müxtəlif dil münasibətləri olur ki, bu münasibətlər diskursun tamlığını, onun vahidlərinin bir-biri ilə əlaqələnməsini təşkil edir. Koheziya diskursda özünü aşağıdakı vasitələrlə göstərir:

referensiya; substitusiya; felin, predikativ qrupun və adların ellipsisi; konnektor sözlər (bağlayıcılar, qoşmalar); leksik koheziya (təkrarlar, sinonim sözlər və s.).

Diskursun mətndən fərqi onun real gerçəkliklə əlaqəsində, konkret zaman və məkan daxilində baş verməsindədir. Diskurs prosesində qeyri-verbal təşkiledicilər də yer alır. Diskursun yaranması zamanı, daha doğrusu, kommunikasiya aktı prosesində iştirakçılar paralingvistik vasitələrdən (jest, mimika və s.) istifadə edirlər. Danışq prosesinin iştirakçıları paralingvistik vasitələrin ifadə etdiyi mənanı başa düşürlər. Məsələn, başın hərəkəti ilə bir şeyi təsdiq və inkar etmək, həmsöhbətə jestin köməyi ilə cavab vermək. Həmsöhbətin fikrinə münasibətin ifadəsi kimi mimikanın dəyişməsi və s. diskursun təşkilediciləri olur. Yazılı mətndə bu jest və mimikanın üçüncü tərəfin hiss etməsi üçün imkan yalnız müəllif nitqi vasitəsi ilə əldə olunur. Müəllif respientlərin və ya müsahiblərin hansı hərəkətləri və necə yerinə yetirdiklərini oxucuya çatdırır və beləliklə, onları, nitqin müşahidəçilərinə çevirir.

Məsələn, *Martin answered uninterestedly*. Burada müəllif diskursunda Martinin suala könülsüz cavab verməsini qeyd edir. Martin qızla üçüncü bir qız haqqında danışmaq istəmir. Çünki bu onların arasında yaranan ilıq münasibətə xələl gətirə bilər. Nümunə gətirilmiş diskursda koherensiya cümlələr daxilindədir. Cümlənin üzvləri koherensiya vasitəsi ilə əlaqələnir. Predikativlik formalaşır, koherensiya predikativliyin formalaşmasında iştirak edir. Lakin koherensiya yalnız predikasiya məqsədi daşımır. Mətnə işlənən sözlər arasında koherensiya da vardır. Koheziya isə daha geniş anlayışdır və o, yuxarıda qeyd olunmuş beş vasitədən birinin köməyi ilə əldə olunur.

Bu fəslin ikinci bölməsində diskursun zəncirvari və paralel əlaqələrinin inkişafında additivizmin və adversativliyin rolu müəyyənləşdirilir.

Diskursda məna əlaqələrinin əsas üç tipi fərqləndirilir: 1) məntiqi-paralel əlaqələr; 2) zəncirvari əlaqələr; 3) qarışıq əlaqələr. Qarışıq əlaqələr birinci iki əlaqə formsının diskursda növbələşərək işlənməsi ilə bağlı meydana çıxır. Onu da qeyd etmək ki, diskursun vahidləri arasındakı əlaqələrin birinci formasını bəzən iki fərqli forma kimi də qəbul etmək mümkündür. Yəni diskurs vahidləri arasında həm məntiqi, həm də paralel

əlaqələr özünü göstərir.

Diskursda mənanın budaqlanması, yeni istiqamət alması hədiəsəsi baş verir. Əgər yazılı mətnə *The children go to school* cümləsi kontekstdən asılı olaraq başa düşülsə, şifahi nitqdə bu həm də danışıqın əvvəlki fazasında söylənmiş və ya səslənmiş fikirlə bağlı başa düşülür. Aydın ki, ayrılıqda götürüldükdə yuxarıdakı cümlə iki cür başa düşülür. Uşaqlar, ümumiyyətlə, məktəbə gedirlər. Uşaqlar indi məktəbə gedirlər. Bu məsələnin şərh zamanı diskursiv kontekstdə ifadə formasının predikatın diskursun zaman planı ilə uzlaşmasının vacibliyini qeyd etmək olar. Məsələn, *The children have gonet to school The children will go to school*.

İngilis və Azərbaycan dillərinin materiallarının təhlili göstərir ki, hər iki dil üçün universali səciyyəsi daşıyan adversativlik vasitələri (but; amma, lakin) ya cümlədə verilmiş əlamət, keyfiyyət və təsəvvürləri qarşılaşdırır, bir-birinə zidd təsəvvürləri əlaqələndirir, yaxud da tabesiz mürəkkəb cümlədə, mətn-diskursda bir-birinə zidd fikirləri qarşılaşdıraraq onları bağlamağa xidmət edir. Qarşılaşdırma bağlayıcılarından əvvəl ifadə olunmuş fikirlə bağlayıcıdan sonra gələn fikir bir-biri ilə ziddiyyət təşkil etməklə diskursun formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. İlk dayaq sözünün sonrakı təkrarı zamanı daha bir dayaq söz mükəlliməyə daxil edilir. Bu söz «içmək» felidir və bu, spirtli içki ilə bağlı söylənilir. Əsl kişi həm də spirtli içki içməyi bacarmalıdır.

«It is possible, my dear Aimee,» her husband pointed out to her, «for a man to be amusing without being drunk; also for a man to be drunk without»

«I do mean it,» repeated Mrs. Korner, for the third time, reseating herself a minute later at the table. «I would give anything--anything,» reiterated the lady recklessly, «to see Christopher more like the ordinary sort of man.»

«But he has always been the sort --the sort of man he is,» her bosom friend reminded her.

«Oh, during the engagement, of course, one expects a man to be perfect. I didn't think he was going to keep it up.»

Azərbaycanca misallara diqqət edək:

«Qürbün, bilirəm, mənə şərafədir, əmma xələfin əcəb xələfidir»

(M.Füzuli).

«Ekskavator sözü yoxdur Sarvanımın öz dilində, Ancaq ona həmdəm oldu, öz yurdunda, öz elində» (S.Vurğun).

Hər iki dilə aid nümunələrdə adresativlik qarşılaşdırma bağlayıcıları vasitəsi ilə reallaşmışdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin sonuncu bölməsi diskursda additivlik və adversativlik göstərən vasitələrin təhlilinə həsr olunmuşdur.

Diskursun komponentləri arasında sintaqmatik səviyyədə köklü struktur birləşdirici rolunu oynayan əənəvi qrammatik mətnyaradıcı vasitələrə bağlayıcılar, önsözlər, determinantlar, zərflər və bu kimi digər sözlər aid edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin formal dil elementləri ayrı-ayrı cümlələr arasında əlaqələndirici kimi, artıq dilçilik ədəbiyyatında öyrənilmiş və buna görə də onlar əənəvi vasitələr kimi nəzərdən keçirilir.

Bağlayıcılar kimi formal vasitələrdən geniş istifadə olunması cümlələr ardıcılığında əlaqəli mətnin ayrılmasını ilk baxışdan çətinləşdirir. Bu hal, adətən, bağlayıcıların yalnız cümlə daxilində deyil, həmçinin diskurs çərçivəsində də işlənməsi faktını əks etdirir. Belə ki, bu formal vasitə, əənəvi olaraq, cümlə qrammatikasına aid olunan tabesiz mürəkkəb cümlənin və mətn dilçiliyinə aid olunan qarşılıqlı əlaqəli vahidlərin ardıcılığının yaranmasında iştirak edir. Əlavə edək ki, hər bir dildə cümlələri sadələşdirən vasitələr mövcuddur və bu şəraitdə istifadə olunan proseslər məndə cümlələrin əlaqələndirilməsi zamanı istifadə olunanlarla eyni kimi müstəvidə dayanır. Cümlə + cümlə sxemi ilə formalaşan tabesiz mürəkkəb cümlənin yaranmasında yeganə məhdudiyyət onun tərkibindəki cümlələrin bir qrammatik tipə aid edilməsidir. Yəni, məsələn, təsdiq və sual cümlələrinin birləşməsi qrammatik qaydalara uyğun deyil. Lakin diskursun yaranması üçün əsas şərt onun komponentlərinin kontekst çərçivəsinə salınması və informasiyanın adekvat şəkildə adresanta ötürülməsidir.

Dilçilik ədəbiyyatından məlumdur ki, zaman ardıcılığı, mətn ötürücüsünün kommunikativ məqsədə müvafiq məzmunun optimal təşkili üçün istifadə etdiyi temporal mətn strategiyasıdır. Yəni diskursun komponentlərinin ardıcılığı qaydası onların yardımı ilə təsvir olunan hadisələrin xronoloji qaydasını əks etdirir. Məlum olduğu kimi, gündəlik həyatın reallığı dil daşıyıcısının «burada» və «indi» ətrafında cərəyan edir.

Subyektin şüuruna temporallığın xas olduğu ilə bağlı o, obyekt-mətnlərin zaman-zaman strukturlarını real olaraq qiymətləndirə bilir və bununla da, mətn kommunikasiyası prosesində «zaman kəsiyində keçidlər» etmək qabiliyyətinə malikdir. Adresant bu cür keçidləri ona keçmiş təcrübəsindən tanış olan temporal vasitələrin koməyi ilə edir. Bəzi tədqiqatların temporal markerlər adlandırdıqları həmin temporal vasitələr adresanta ətraf cəmiyyət üçün səciyyəvi temporal-mədəni xüsusiyyətlərin eksplikasiya olunduğu mətnin elementlərinin mənalarını aşkarlamağa kömək edir. Rəngarəng zaman və məntiqi mənalara malik tabesiz və tabeli bağlayıcılar mətnin temporal sahəsini təşkil edən mətn simvollarının kodlaşdırılması və açılması zamanı dil şüurunda məhz bu cür marker və yaxud açar rolunu oynayır.

Diskursun adı müvafiq məzmununun formalaşması imkanı, mənim-sənİLƏN xəbərİN mənəsinin bərpası və qiymətləndirilməsi üçün əsasların «dünyanın individual xəritəsində» tapılması fenomeninə əsaslanır. Bu proses, mətnin temporal-məna sahəsini formalaşdıran simvolları adekvat şəkildə şərh etməyə imkan verə bilən insanın dil və fon biliklərinin qarşılıqlı əlaqəsini şərtləndirir. Mətn kommunikasiyasının hər bir anında qəbuledici, onun dil şüuruna daxil olanla keçmiş təcrübə nəticəsində artıq orada mövcud olan arasında eyniliyi müəyyənləşdirir.

Tabesizlik bağlayıcıları mətndə komponentlər arasında zaman ardıcılığını təmin edən vasitə kimi özünü göstərir. Məsələn: *He saw the road empty and he saw movement on it.* (E.Hemingway) Bu nümunə irəlində qeyd etdiyimiz sadə mürəkkəb sintaktik bütövün ayrılması meyarlarına cavab verir və faktiki olaraq tərəfimizdən «and» bağlayıcısının vasitəsilə yaranan mikromətn kimi qəbul olunur.

Bağlayıcılarla yanaşı, zərf və müxtəlif determinantların da mətndə zaman ardıcılığı münasibətlərinin yaranmasında iştirak edir:

That morning just before luncheon the weather began to whoe signs of clearing, and by half-past one the sun was shining. The Doctor made one of his rare visits to the school dining-hall. At his entry everybody stopped eating and laid down his knife and fork. (E.Waugh) Bu mətnin bütövləşməsinə xidmət edən komponentlər arasındakı zaman ardıcılığı münasibəti «*that morning*», «*by half-past*» və «*at his entry*» kimi zərflərin

vasitəsilə yaranır.

Digər misalda:

By the next autumn she was gay again, gay as ever. She had a debut after the Armistice, and in February she was presumably engaged to a man from New Orleans. In June she married Tom Buchanan of Chicago, with more pomp and circumstance than Louisville ever knew before. He came down with a hundred people in four private cars, and hired a whole floor of the Muhkbach Hotel, and the day before the wedding he gave her a string of pearls valued at three hundred and fifty thousand dollars. (C.Scott Fitzgerald) Göründüyü kimi, «*By the next autumn*», «*in February*», «*in June*», «*the day before*» zərflərinin və «*and*» bağlayıcısının zaman ardıcılığı münasibətinin daşıyıcıları kimi funksiyaları digər semantik amillər və formal vasitələrlə birgə bu diskursun formalaşmasına xidmət edir. Cümlələr arasında əlaqəlilik məsələlərinə toxunan N.Enkvist semantik münasibətlərin formal vasitələrin yaranmasını nəzərdə tutmadıqlarını, yəni bu iki amilin bir-birindən müstəqil olduqlarını və semantik münasibətlərin, bir qayda olaraq, müxtəlif tipli formal əlaqələrin klassifikasiyası üçün əsas kimi nəzərdən keçirildiklərini bildirir. O, «*and, moreover, furthermore*» və s. formal vasitələri önə çəkərək bunların əvvəlki mülahizə ilə orqanik əlaqəsi olmayan mülahizələrə xas additiv (yəni, əlavə) münasibətlər kimi nəzərdən keçirir.¹

Göstərilən formal vasitələrin formalaşdırdıqları additiv münasibətlərin əvvəlki informasiyaya işarə funksiyalarının, yəni orqanik əlaqənin yoxluğu barədə Enkvistin fikri ilə razılaşmayaraq, bunun dilçinin cümlədən kənar məhdudiyətlərin inkarı kimi başa düşmək olar. Həmçinin, bu fikrin meydana çıxmasının əsas səbəbini «*and*» bağlayıcısının simmetrik işlənməsi nəticəsində əlaqələndirilən cümlələrin ardıcılığının dəyişdirilməsinin qrammatik qaydalarının pozulmasına və yaxud mənanın dəyişməsinə gətirməyi ilə izah etmək olar. Halbuki, hətta simmetrik «*and*» bağlayıcısından istifadə zamanı da orqanik əlaqə mövcuddur, çünki baş

¹ Enkvist N.F. From Text to Interpretability: A Contribution to the Discussion of Basic Terms in Text Linguistics. Connexity and Coherence: Analysis of Text and Discourse. Ed. By W. Heydrich. Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1989. S. 369-382.

verən dəyişikliklər ümumi kontekst çərçivəsindən çıxmır. Məhz bu amilin həmin cümlələr birliyinin məna baxımından bitkin mətnin formalaşmasına xidmət etdiyi aşkarlanır.

Tədqiqat prosesində aşağıdakı elmi nəticələr əldə edilmişdir:

1. Mətn linqvistikası dilçiliyin məhz məqsədlərindən irəli gələn bir sahə kimi yaranmış və inkişaf etmişdir. Xüsusi ictimai və elmi mahiyyət kəsb edən mətn dilçiliyinin həm nəzəri, həm də əməli əhəmiyyəti böyükdür. Mətn linqvistikası öz inkişafı ilə digər dilçilik sahələrindəki bir çox qaranlıq məsələlərin həllinə işıq sala bilər.

2. Diskurs və mətn fərqli anlayışlardır. Diskurs aktuallaşmış, tələffüz olunmuş və ya olunan mətndir. Mətn isə deyilmişin mücərrəd qrammatik strukturudur. Diskurs aktual nitq fəaliyyəti və nitq təsirinin nəticəsidir. Mətn isə dil sisteminə aid anlayışdır. Diskurs həmişə konkret obyekt və konkret şəraitlə bağlı olur. Adi dialoqda diskurs dialoq iştirakçılarının nitqlərinə, onların diskurslarına parçalanır. Ünsiyyət prosesində diskurslar bir-birini əvəz edir.

3. Əlaqəli nitq parçası sayılan diskursiv təhlilin məqsədi mətnin semantikasını, onun koheziyasını və anlaşılıqlı olmasını təmin edən dil vasitələrinin müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Diskursun təşkilini öyrənmək üçün onun tərkib hissələrini bir-birindən ayırmaq ardıcıl düzmək lazım gəlir. Diskursun tərkib hissələrini ayırma diskursu seqmentləndirir. Seqmentləmə və ya üzvlərə ayırma tematik və funksional prinsiplər üzrə həyata keçirilir. Tematik təşkilə struktura hazırlıq, giriş, mövzunun müzakirəsini başa çatdırmaq daxildir. Diskursun funksional təşkili interaktiv nitq fəaliyyətini və nitq təşkilətmə fəaliyyətini əhatə edir.

4. Diskursda informasiyanın ümumi ötürülməsi prosesi belə baş verir: adresant → kod → kontekst // məlumat → → kod → → adresat. Kommunikasiya aktının komponenti olan kontekst informasiyanın predmeti və ya referent adlandırılır. Kommunikativ funksiya referentlə bağlılığına görə referentiv hesab olunur.

5. Diskursda koherentliyin və koheziyanın böyük rolu vardır. Koherentlik istənilən həcmdə olan diskurs və ya mətn parçalarının məzmunu arasındakı əlaqəni bildirir. Koheziya isə frazadan böyük vahidin

elementləri arasındakı bağlılığı gerçəkləşdirməklə yanaşı, belə iki və daha artıq mətn vahidini əlaqələndirən dil vasitələrini də əhatə edir. Koheziya diskursdaxili əlaqənin xüsusi növüdür. Diskursun yalnız formal-qrammatik deyil, həm də semantik-praqmatik (tematik və funksional) aspektlərinin məna və fəaliyyət əlaqələliyini özündə birləşdirən koherensiya məntiqə və nəticə çıxarmağa əsaslanır.

6. Diskursun inkişafı üçün diskurs vahidləri arasında məna əlaqələri vacib amildir. Bu əlaqə olmadan diskurs vahidləri bir-birinə bağlanmır və bütövlükdə diskurs formalaşmır, hissələr bir-birindən asılı olmayan vahidlərə çevrilir. Diskurs şifahi nitq materialı kimi qəbul edildiyindən, burada paralel əlaqə zamanı istifadə olunan cümlələrdə mənanın budaqlanması, yeni istiqamət alması hadisəsi baş verir. Əgər yazılı mətndə *The children go to school* cümləsi kontekstdən asılı olaraq başa düşülsə, şifahi nitqdə bu, həmin danışığın əvvəlki fazasında söylənmiş və ya səslənmiş fikirlə başa düşülür.

7. Diskursun komponentləri arasında sintaqmatik səviyyədə köklü struktur birləşdirici rolunu oynayan ənənəvi qrammatik mətnyaradıcı vasitələrdən biri kimi additiv və adversativ vasitələr diskursun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu vasitələrdən geniş istifadə olunması cümlələr ardıcılığında əlaqəli mətnin ayrılmasını ilk baxışdan çətinləşdirir. Bu hal, adətən, bağlayıcıların yalnız cümlə daxilində deyil, həmçinin diskurs səviyyəsində də işlənməsi faktını özündə əks etdirir. Belə ki, bu formal vasitələr ənənəvi olaraq, cümlə qrammatikasına aid olunan tabesiz mürəkkəb cümlənin və mətn dilçiliyinə aid olan qarşılıqlı əlaqəli vahidlərin formalaşmasında iştirak edir.

8. Diskursun müxtəlif hissələrində additivizmi göstərən formal qrammatik vasitələr onun konseptual informasiyasının formalaşmasına yardım edir, diskursun təşkilinə və bir tam kimi formalaşmasına kömək edir. Belə sözlər (*and, moreover, furthermore*; və, hətta) diskursda, eləcə də mətndə eksplisit səciyyə daşıyır.

9. İngilis və Azərbaycan dillərinin materiallarının təhlili göstərir ki, hər iki dil üçün universali səciyyəsi daşıyan adversativlik vasitələri (*but - amma, ancaq, lakin*) ya cümlədə verilmiş əlamət, keyfiyyət və təsəvvürləri qarşılaşdırır, bir-birinə zidd fikirləri əlaqələndirir, yaxud da diskurs

daxilində bir-birinə əks fikirləri qarşılaşdıraraq onları bağlamağa xidmət edir.

Tədqiqatın məzmunu müəllifin çap etdirdiyi aşağıdakı elmi məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Diskursun yaranmasında sinonim təkrarların rolu (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında. ADU. “Elmi xəbərlər” 2009/5, s. 125-129.
2. About a role in parallel- logic and chain communications in discourse development (on a material of English and Azerbaijan languages). Application appendix to the journal Newsetlers of Academy of Education Sciences of Georgia. Tbilisi – 2010 16/1 Works, s. 42-46.
3. Diskursda koherentlik və koheziya (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında. BSU. “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” 2010, s. 74-80.
4. Diskursun tipologiyası. ADU. “Elmi xəbərlər” 2010/4, s. 75-80.
5. Dilçilikdə diskursun təyini haqqında. BSU. “Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri” 2010, s. 39-45
6. Diskursun təsnifatı məsələsi haqqında. ADU- mədəniyyətlərarası dialoq. Linqvistik, pedaqoji və ədəbi aspektlər. Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı 2010 (25-27 noyabr). s. 209-210.
7. Diskursun təşkili prinsipləri. AMEA. Terminologiya məsələləri N1. Bakı-2011. s. 85-94.
8. The Similarities and Differences Between Discourse and Text (in the English and Azerbaijani Language). Quartely Social Education Journal Subject to International Peer Review (N 9) Winter-2011. (ISSN: 1308-6197) Ankara-Türkiyə. s. 147-155.
9. Дискурсивные функции параллельно-логических и цепных связей (на материале английского и азербайджанского языков). Казанский Национальный Университет имени Аль-Фараби. (№4(134), Алматы-2011, s. 155-159.
10. Параллельные и цепные связи в структуре дискурсе. Московский Государственный Лингвистический Университет. Серия Филологические науки. Выпуск № 27 (660), 2013, s. 102-108

**ADVERSATIVITY AND ADDITIVISM
IN COHERENCE OF DISCOURSE**
(in the English and Azerbaijani languages)

SUMMARY

The dissertation includes introduction, three chapters, conclusion and the list of references.

The introduction covers actuality and novelty of the research, its aim and objectives, as well as theoretical and practical significance. The methods and the structure of the work have also been highlighted here.

The first chapter entitled “Emergence and development of text – discourse paradigm“ is dealing with the main categories of text linguistics, particularly with cohesion and cohesive ties in discourse as the category of text.

The second chapter entitled “The research principles of discourse” explores the issues related to definitions of discourse, the main models of its organization and the typology of discourse.

The third chapter entitled “Semantic and logical relations in discourse” gives an extensive analysis of cohesion and coherence in discourse, of the role of additivizm and adversativity in the development of linear and parallel relations in discourse, as well as of the explicit signals of adversativity and additivizm in discourse.

The conclusion of the dissertation summarizes main findings and results of the research.

АДВЕРСАТИВНОСТЬ И АДДИТИВИЗМ В КОГЕРЕНТНОСТИ ДИСКУРСА

(на материале английского и азербайджанского языков)

РЕЗЮМЕ

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Во введении обосновывается актуальность темы и научная новизна, выдвигаются цель и задачи исследования, определяется теоретическая и практическая значимость работы, а также использованные методы.

В первой главе «Появление и развитие тексто-дискурсивной парадигмы» рассматриваются основные категории лингвистики текста и особенно средства формирования дискурса как категория текста.

Во второй главе «Принципы исследования дискурса» исследуются вопросы, связанные с различными дефинициями дискурса, основными моделями его организации и жанровой типологии дискурса.

И наконец, в третьей главе «Содержательные и логические связи в дискурсе» широко анализируются взаимосвязь когезии и когерентности в дискурсе, роль адверсативности и аддитивизма в развитии цепных и параллельных связей в дискурсе, а также эксплицитные средства выражения адверсативности и аддитивизма в дискурсе.

В заключении обобщены основные выводы и результаты исследования.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ имени НАСИМИ**

На правах рукописи

САМИРА ДЖАВАНШИР кызы МАМЕДОВА

**АДВЕРСАТИВНОСТЬ И АДДИТИВИЗМ
В КОГЕРЕНТНОСТИ ДИСКУРСА**
(на материале английского и азербайджанского языков)

5704.01 – Теория языка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ - 2013